

Varlık'tan Varlığ'ım/Efendi gösterenine : Psikanalizin Öteki Yüzü
2 Haziran 2024
Christine Dura Tea
Türkçe Çeviri: Berkay Ilgaz

Uluslararası Lacanyen Derneğinde (A.L.I.) bu sene hepimiz Jacques Lacan'ın Psikanalizin Öteki Yüzü¹ seminerini çalıştık. Bu semineri 28-29-30 Ağustos tarihlerinde Nice'te de çalışacağız. Eğer yolunuz Nice şehrine düşerse bize katılmanız için sizi davet ediyorum. Lübnan, Türkiye ve diğer ülkeler için özel bir ücretlendirmemiz olacak.

Özge Soysal, Sevinç Beyza Toktay ve A.L.I. Côte d'Azur'den Laeticia Pujol, Christine Bariller ile "aktarımın harfleri" sorusu üzerine yürüttüğümüz çalışma çerçevesinde İstanbul'da bir konferans gerçekleştirmeye söz vermiştim. Ama şartlar benim için elverişli olmadı ve bundan dolayı üzgünüm. Bunun sonucunda Özge Soysal ile bu akşam aynı bizim gibi Psikanaliz'in Öteki Yüzü seminerini çalışan grubunuz ile bu karşılıklı konuşmaya yer açan buluşmayı planlama kararı aldık.

Nice'te yaz seminerini hazırlamak, bizim için uzun yıllardır süregelen bir alışkanlık haline geldi. Bu seminer süreci, dileyenlerin gelip bir dersi yorumladığı bir yaklaşım içerisinde gerçekleşiyor. Yapılan yorumlama genellikle, metnin gerçeğiyle kurulan ilişkiyi ve okuma esnasında nerede tökezlediğimizi ortaya çıkarıyor. Uzun zamandır metni anlama fikrini bir kenara bıraktık. Çünkü biliyorsunuz ki, anlama (signification) doğru kaymamak için bir metin çok çabuk anlaşılmalı çalışılmamalıdır. Analiz sürecinde olduğu gibi birini konuşmaya davet etmek, ona nasıl yapması gerektiğini anlatmaktır. Yani, bu anlatım herhangi bir şey değil, ona kuralı açıklamaktır. Dolayısıyla burada anlaşılması gereken şey, bir söylemin içine dahil olduğumuz ve konuştuğumuzdan dolayı, Lacan'ın gösteren (signifiant) adını verdiği ve dilsel aygıtını destekleyen bu aygıtı dahil olmuş olduğumuzdur. Anlamamız gereken gösterenin etkileridir.

Yine/Hala² seminerinde çalıştığımız üzere bu dilsel aygıt içinde gösterenlerin, zevk (jouissance) ile arasında ilkel bir ilişki bulunmaktadır. Yani, sıkı bir şekilde ele almaya çalıştığım soru olan öncül varlık, bir zevk varlığıdır. Böylece beden, zevkten etkilenmiştir ve yaptığımız okuma, her birimiz için bu zevki çağırır. Sıklıkla söylediğim gibi, Lacan'ın seminerlerini sanki bir gezintideymişiz gibi, adım adım okuyarak ilerliyoruz. Çoğu zaman yüksek sesle yapılan bu okuma her birimiz üzerinde etkiler yaratır, bedenimizi etkiler. Bu gezintide, küçük taşlar toplarız. Bazen de büyük taşlara çarparız. Ara sıra da birkaç çiçek de toplarız.

¹ Fransızcası "L'envers de la psychanalyse" - Psikanalizin Öteki Yüzü olarak çevirdiğim bu semineri, bir başka çeviri önerisi olarak, "Psikanalizin Aksi" olarak da çevirebiliriz. (ç.n.)

² Fransızcası "Encore" - Encore kelimesi "en corps" olarak da okunabilir. "En corps", bedende anlamına gelmektedir. (ç.n.)

Ve böylece yol alırız. Her seferinde, anlama isteğimizden birazcık da olsa yerimiz değişmiş olur.

Özge Soysal, benden varlık sorusunu Lacan'ın Psikanalizin Öteki Yüzü semineri yani efendi söyleminin öteki yüzü bağlamında ele almamı isteyerek bu akşamki soruya yön verdi. Bu öteki yüzde, analistin söylemi ortaya çıkmalıdır. Ama bunun için, söylemlerin döngüsünde bir çeyrek dönüş gerekir. Özge Soysal'a bu daveti için teşekkür ederim.

2001 yılında yazdığım “Varlık sorusu” başlıklı makaleyi hatırlıyorum. O zamanlar analitik kür uygulamaya başlayalı birkaç yıl olmuştu. Jacques Lacan'ın “Nesne İlişkisi” ve “Özdeşim” seminerlerine, “Yazılar (Écrits)” adlı derlemesine ama özellikle “Bilinçdışında Harfin İşlevi” başlıklı metnine değinmiştim. Ayrıca François Balmes'in “Lacan'ın Varlık Hakkında Söyledikleri” adlı kitabından da yararlandım.

Analitik sürece ilgi duyuyordum. Daha doğrusu, analiz talebinde bulunan bir hastanın analitik sürece girmesini mümkün kılacak şeyin ne olduğuna ve bugün hala geçerliliğini koruyan yeni ruhsal ekonomiden itibaren bu soruya ilgim yönelmişti. Çünkü makalemden gösterdiğim ve burada yeniden ele almayacağım bir fobi vakası üzerinden ortaya koyduğum şeye dönecek olursam, nevrozun, öznenin dünyaya gelmesinden önce, yani gösterenlerin bulunduğu yerde, büyük Öteki'de, varlığın özneye yönelttiği bir soru olduğunu vurgulamak isterim. Çünkü her nevroz, insanın gösterenle olan ilişkisini olduğu gibi ortaya koyduğu soru zemininde, gösterenin düzeni içinde kendine özgü bir döngüyü yeniden üretir. Psikozda bu durum farklıdır. Çünkü aracılık ve Baba'nın-Adı göstereninin cinselleştirilmesi eksik olduğundan, gösteren Gerçekte geri dönecektir. Bunu zaten biliyorsunuz.

O halde bu varlık sorusu, nevrozda, özellikle özne ve Öteki arasında bir düğüm oluşturur.

Lacan'a göre soruyu soran, zaten Büyük Öteki'nin içinde orada olan varlıktır. Soru varlığa dairdir. Varlık, soruyu soran ama aynı zamanda söz konusu olanıdır. Özne, sorunun yazarı değildir. Soru, öznenin önüne konmuş değildir. Yani, düşünülen nesnenin düşüncesi boyutunda bu soruyu soran kendisi değildir. Bunun gerçekleşmesi için bir sonradanlık etkisi ve mantıki zaman gerekir.

Burada hangi “varlık” söz konusudur? Zevk sorusundan bahsederek size zaten cevapladım ama Lacan'ın Yazılar'da dediğinde duralım:

“Burada söz konusu olan, yalnızca olmak fiilinin boşluğunda, bir anlık bir şimşek gibi beliren o varlıktır... ve ben dedim ki, varlık, özne için kendi sorusunu ortaya koyar. Bu ne demektir? Varlık, bu soruyu öznenin önüne koymaz. Çünkü özne, onun bu soruyu sorduğu yere gelemmez. Ama bu soruyu

öznenin yerine koyar. Yani bu yerde, tıpkı bir sorunun kalemle yazılması, ya da antik insanın ruhuyla düşünmesi gibi özneye birlikte soruyu kurar.”³

“Özne için onun cinsiyetine ve varlıktaki rastlantısallığına dair olan bu soru bir yandan onun erkek mi kadın mı olduğuna, diğer yandan da bu ikisinden biri olmayabileceğine ilişkindir. Bu iki boyut, kendi gizemlerini birleştirir ve üreme ile ölümün simgelerinde düğümlenir.”⁴

Böylece, Efendinin Söylemi’nin neden öznenin hakikatini açığa çıkarmak üzere söz haline gelmeyi bekleyen bilinçdışının bizzat yapısı olduğunu anlıyoruz. Dünyanın ve tarihin sahnesinde gerçekleşen analitik kür içinde ancak bu söz haline getirme ile bir çeyrek dönüş mümkün olabilir.

Efendinin söyleminden başlayarak söylemin bu yapısı bilinçdışında zaten gerekli bir yapıdır. Sözü çokça aşan, kendini her zaman duyurmayan bir yapıdır. Dilin aracılığı “konuşan varlığı” ortaya çıkartır. Bu söylem yapısı, üst benlik yönünden tabi olduğumuz bazı temel ifadeleri taşır. Ayrıca, Efendi göstereni, zevkin patlak verişini anımsatır. Efendi göstereni, zevkin bir izidir.

25 yıl önce “varlık” sorusunu sorgularken, bir analitik kürü başlatan soruyu yani bir erkek ya da kadının kendi varoluşuna dair yönelttiği ve eklemlenmiş bir biçimde dile gelen “Ben burada neyim?” sorusunu sorgulamak istiyordum. Böylece, bir önceliği ima eden ve semptom aracılığıyla ifade bulan bu kurucu “varlık kaybı”nı sıkı bir şekilde ele almayı amaçlıyordum. Semptom, özne açısından yolunda gitmeyen şeyi temsil eder ve varlık sorusunun gösteren biçiminde ortaya konmasıdır. Günümüzde, semptomun sorusu yeni ruhsal ekonomi sonucunda ilk ön-görüşmelerde zor fark edilir ve zor okunabilir hâle gelmiştir. Çünkü yolunda gitmeyen şey, varlık/olmak tarafında değil, daha çok sahip olma tarafındadır. Lacan, Psikanalizin Öteki Yüzü seminerinde, kapitalist söylemin, tüketim nesnelerinin ve olumlanmış nesnelerin sürekli yeniden üretimi yoluyla semptomu aldattığını ve bazen semptom okumamızı tıkadığını ortaya koyacaktır. Bu nedenle, analitik çalışmanın bir zamana ihtiyacı olacaktır. Çünkü bugün, analitik çalışmanın açılabilmesi için artık zaman gerekmektedir.

Varlık sorusuna dair tüm bu detaylandırmanın kökeni, felsefe ve Heidegger tarafında bulunur. Lacan, felsefi kavramlarla kendi analitik kavramlarını biçimlendirmek ve üretmek için, Nietzsche’nin bir ifadesini alıntılarsak, “çekiç darbeleriyle ilerler”.

Varlık sorusuna dair detaylandırma son derece karmaşık biçimde ortaya çıkar ve Lacan’ın yapıtı boyunca değişim geçirir. Bu detaylandırma etrafında, gerçek ile simgesel olanın tüm eklemlenişi evrilecek, hatta bazen tersine dönecektir.

³ L’instance de la lettre dans l’inconscient ou la raison depuis Freud, 9 Mayıs 1957.

⁴ D’une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose, Aralık 1957 - Ocak 1958.

Lacan'ın yapıtının başında her ne kadar simgeleştirilmiş öncel bir Gerçek varsayılmış olsa da varlık, simgeselin görünüşüdür. Sonrasında ise varlık, gerçek ile simgeselin bir eklemlesi olarak yeniden belirir ama tam da gerçeğin simgeseli aşması bakımından. Varlık, gerçekte olanın simgeselde belirmesidir. Ancak belirişin asgari biçimiyle, neredeyse belirişin yokluğu, bir kesinti gibi.

Lacan varlığın işlevini, özneye karşı olarak nesne tarafına yerleştirir. Bu nesne, her durumda, tam da gösteren olmamakla ve kurgusallaştırılmaz (non-spécularisable) olmakla tanımlanır. Söz konusu olanın anlamlandırma sürecinden kaçan “a” nesnesi olduğunu biliyoruz. Bu a nesnesi, arzuya neden olan, ancak dünyadaki tüm bağımlılıklar yoluyla bile tıpkı tüketim nesneleri ya da dürtünün deliklerini aldatan bilim gibi asla yeniden bütünleştirilemeyecek olan varlık kaybıdır.

Kesinti, simgesel içindeki bu gerçek noktası olarak tanımlanacaktır. Bu öznenin varlığının noktasının ta kendisidir, fantazmda (düşlemde) özne ile nesne arasında hem ayırım hem de değiş-tokuş noktasıdır. Kesinti, Lacan'ın kimi zaman sınır niteliğini, hatta artı-zevk (plus-de-jouir) ile birlikte simgeselin ötesinde bir yeri vurguladığı, kimi zamansa doğrudan Gerçek boyutunu işaret ettiği varoluşun bu noktasıdır. Bu, zevk kaybını desteklemek ve aynı hareket içinde bu ilave zevki üretmek için Efendi gösterenine güvenmektir.

Bir analizin açılış sorusunu, Lacan'ın “yarık” (béance) terimiyle yeniden dile getirdiği varlık sorusuyla eklemlemeye imkan veren güzergahı burada özellikle vurgulamak isterim. Gösterenlerdeki bu yarıktan, varlığın eksikliği ve öznenin var olmaya dair çağrısı doğar.

2001 tarihli makaledeki vaka incelemesinin zeminini oluşturan Lacan'ın Nesne İlişkisi başlıklı 4. Seminer'i bize yarığı, uyumsuzluğu, özne ile nesnesi arasındaki temel yetersizliği hatırlatır. Bağımlılık, anoreksiya, trans kimlik gibi günümüz patolojileri bu yarıkları doygunluk dünyamızda yeniden ortaya koyar. Bu yarıklar, bizi dilsel yapının deliğiyle yüzleştirir. Aynı zamanda, kendini dile getirmeyi, başka bir gösteren için gösteren zincirinde temsil edilmeyi ve “konuşan-varlık (parlêtre)” olarak deneyimlenmeyi bekleyen varlık için bir sığınak güvencesini sunar.

Psikanalizin Öteki Yüzü'nün okunması, böylece, Lacan'ın dört söyleminin, dört harflik biçimsel yapısıyla yakından ilişkili olan varlık soruma yeni bir ivme kazandırmaktadır.

Felsefi soru giderek daha da politik bir hal alır, çünkü bu seminer Fransa'daki Mayıs 1968 olaylarının ardından konumlanır. Lacan, hem devrim yapmak isteyen öğrencilere yanıt vermek ister, hem de daha önce de bir şekilde ima ettiğim üzere Efendinin Söylemi'nin bir bükülmesi olarak kalan kapitalist söylemle birlikte ortaya çıkan yeni bir ruhsal ekonominin meselelerini bize

duyurur. Kapitalizm söylemi tam da, özne ile nesnesi arasındaki yarığı kapatan ve artık Lacan'ın "Varlığı'm" (M'être) diye yazdığı Efendi gösterenini yazmak üzere, Gerçek'in düzenlediği gösteren zincirinin o eklemlenme noktasına izin vermeyen söylemdir.

Lacan'ın da belirttiği üzere birer gösteren olan S1, S2, S, a harfleri dört söylemde devreye sokulmaktadır. Ancak bu harflerde birer gösterilen (signifié) aramaktan kaçınmak gerekir. Lacan, burada da bizi anlamlandırma sürecine doğru kaymamamız konusunda bizi uyarır.

Bu harfler, dört söylemi matem (mathèmes) şeklinde biçimlendirir. Bir matem, matematikte ya da mantıkta bulunan cebirsel ve biçimsel formüllere benzeyen bir yazım biçimidir.

Dört konum gereklidir: Sol tarafta bulunan failin (Agent) ve hakikatin (Vérité) konumları, sağ tarafta bulunan Öteki'nin (Autre) ve Üretimin (Production) konumları. Bu, yararlanılmak üzere ve konuşan varlığın Öteki'ne hitabının yapılandığı dünyayı saptamak için oluşturulmuş bir yazım biçimidir. Bu da ortak bir zevk etrafında örgütlenmiş konuşan varlıklar arasında kurulan toplumsal bir bağ içinde gerçekleşir. Dolayısıyla, gösterenlerin eklemlenişi burada ön plandadır.

Bu cebirsel düzenin harflerinin, yani S1, S2, a, S'nin ardılığı bozulamaz. Bu dört harf, bu sırayla farklı konumlara yerleşir ve bir çeyrek dönüş yaptığımızda yalnızca dört yapı, dört söylem elde ederiz. Daha fazlası yoktur. Efendinin Söylemi, Üniversitenin Söylemi, Histeriğin Söylemi ve Analistin Söylemi. Her birini burada ayrıntısıyla ele almayacağım, siz bunları zaten çalıştınız. Lacan'ın söylem adını verdiği şey, mantıksal bir zorunluluktur. Söylem, analiz sürecinin başlangıcı ile sonu arasında bir bağın bulunduğu yerdir. Çünkü ortaya çıkan soru Analistin Söylemi'nin toplumsal bir bağ oluşturup, oluşturmadığıdır. Görünüşe göre Analistin Söylemi, harfler arasında uygun bağın kurulduğu yer olarak bundan çok daha fazlasını ifade eder.

Ama Fail (Agent) konumu üzerinde biraz duralım. Burada söz konusu olan Efendi (Maître) değildir. Örneğin, analist söyleminde bu konum suretin (semblant) konumu olabilir. Analist, "a nesnesinin sureti"dir, "a nesnesi" değildir. Böylece buraya "Varlığı'm (M'être)" gösterenini yazabiliriz.

Bana önemli görünen şey, bir yandan güçsüzlüğün yeniden yerine oturtulmasıdır. Bu güçsüzlük, zevkin sınırıdır. Bu sınır çoğu zaman bir üçgenle işaretlenir ve bir söylemin üretimi ile onun hakikati arasındaki ayrışmayı ifade eder. Bu güçsüzlük, modernitemizde bütünüyle ortadan kaldırılmış olan bir imkansızın üzerini örter. Bu imkânsız, okun yönünü takip ederek yukarıda okunmalıdır.

Yarığa, zevkin kurucu kaybına dönersek, bu seminer bize Freud'un mitindeki babanın, aslında başlangıçtaki, zevk kaybının bir kılıfından ibaret olduğunu duyurur. Zevklenmeye izin verilmesi, zevkin yapısına dair hiçbir şeyi değiştirmez. Çünkü zevkin kendisi zaten bir yarık içerir ve travmatiktir. Daha önce de belirttiğim gibi çıkışı olmayan bir tekrar zorunluluğunu başlatan bir deliktir. Çünkü bu zevk tekrarından geriye kalan, sadece birkaç küçük parçadır. Böylece anlayabiliriz ki, Freud'un mitlerde aradığı o "gerçek baba", aslında dilin bıraktığı travmatik izden başka bir şey değildir.

Bu delik, bu zevkin varlığının yarığı, erkek ile kadın arasında cinsel ilişkinin yokluğunu biçimlemesine olanak tanıyacaktır. Bu da bir sonraki seminerde, zevkin cinsiyete göre farklılaşan bir yapısını ortaya koyacaktır.

Aslında, varlık sorusunu ve semptomunda temsil edilen bir özne için bir kürün kurulmasını sorgularken, ben sadece analistin söylemini, özellikle de tekil özellik/çizgi (trait unaire⁵) ve tekrar sorusunu sorguluyordum. Tam da bu seminerde, zevk ile ilişkinin sorusu bir tekrar olarak düşünülür. Oysa bu seminerden önce, zevk ile ilişki, bir fantazm (düşlem) olarak, aşılması gereken bir perde biçiminde kavranıyordu. Tekil özelliğin/çizginin işlevi, izin en yalın biçimidir, gösterenin kökenidir ve bu yönüyle bizi duyulara ya da duyumsamaya ampirik olarak bağlı her türlü kökenden kurtarır. Lacan, içgüdü (instinct) kavramını, duyumsama biçiminde olan bedenin bilgisini reddeder. Ayrıca Aristotelesçi bilgi dahil olmak üzere, geleneksel felsefi bilgi biçimlerini de reddeder. Analitik kürde bizi harekete geçiren bilgi, mantıksal gerekliliklerle eklemlenmiş bir bilgidir. Bu her şeyden önce yazının kullanılmasıdır ve en başından itibaren bu bilgi, o ize, tekrarlamaya ve özgül unsur biçimine dayanarak devreye sokulur. Haz ilkesinin yaşamın sıradan gerilimlerine koyduğu sınırları aşan bir zevk biçimine aracılık eder. Bu zevk kaybının tekrarında, yitirilen nesnenin işlevi yani a nesnesi ortaya çıkar. Bu, gösterenin entropisidir.

⁵ Freud, Kitle Psikolojisi ve Benlik Analizi isimli kitabında özdeşleşmelerden bahsederken tek bir özelliğe yapılan bir özdeşleşmeyi ayrı bir yerden ele alır. Bu bölümde Freud, bu özdeşleşmeyi "Şunu not etmek gerekir ki, bu özdeşleşmelerde benlik kimi zaman seilmeyen kişiyi, kimi zaman da sevilen kişiyi kopyalar. Ve her iki durumda da özdeşleşmenin yalnızca kısmi, bütünüyle sınırlı olduğunu, benliğin nesneden yalnızca tek bir özelliğini ödünç almakla yetindiğini görmekteyiz" diyerek açıklar. Yani tek, biricik bir özelliğe yapılan bir özdeşleşme. Babasının öksürüğünü taklit eden Dora'yı örnek olarak verebiliriz. Bu özelliğe Freud "Einzigiger Zug" (tek/biricik özellik) olarak adlandırmaktadır. Lacan, Freud'a Dönüş'ü ile beraber bu kavramı, tekil özellik/çizgi olarak çevirdiğim "Trait Unaire" çevirisiyle ele alır. Lacan'a göre tekil özellik/çizgi, öznenin kuruluşunda farkı ortaya koyan gösterendir. Öznenin, kendini dil ve sembolik düzen içinde konumlandırmasına olanak sağlayan tekil özellik/çizgidir. Tekil özellik/çizgi, özneyi Öteki'nin alanına kaydeder. Özel isimleri de tekil özellik/çizgi için bir örnek olarak verebiliriz. Aynı zamanda, buradan itibaren imgesel ve simgesel özdeşleşmeye dair bir ayrımı yapmaya başlıyoruz. İmgesel özdeşleşme beden imgesiyle, duyuşsal algıyla oluşurken, simgesel özdeşleşme tekil özellik/çizgi ile, duyuşsal algının ötesinde olanla gerçekleşir. (ç.n.)

Çünkü analistin söylemi, tekil özellik/çizgi üzerine temellenir. Analistin bulunduğu konumda, nesnenin sureti olarak “a” nesnesi yer alır. Bu, öznenin bölünmesi aracılığıyla, onun bilinçdışı özdeşleşmelerinin efendi gösterenlerini (S1) üretmesini sağlar. Bu üretim aynı zamanda onların düşüşüdür. Bilgi (S2), Hakikat konumundadır. Ancak bu bilgi ne antik Efendi Söylemi’ndeki, ne de Üniversite Söylemi’ndeki bilgiyle aynı değere sahiptir. Analistin söyleminde bu bilgi, bilinçdışı ve varsayılan bir bilgidir. İlk satır, bize analiz sürecine girişteki gerekli histerikleşme etkisini gösterir. Bu, aktarımın etkisidir.

Analistin, kendisine konuşmaya gelen kişinin bilinçdışı gösterenlerine dair bir bilgiye sahip olmaması vurgulanması önemli bir noktadır. Ancak bu, analistin bilgisiz olması gerektiği anlamına gelmez. Bilinmesi gereken şey, metinsel bir bilgidir. Yani analist, gösterenin mantığını bilmelidir. Bu, tek birini bile kaçırmamak koşuluyla öylesine katı bir düzen içindeki harf zincirleri halinde eklenir. Böylece bilinçdışı bilgi, tekil özellik/çizgi ve bu zevkin patlak verişinden hareketle düzenlenir.

Bitirirken söyleyebilirim ki, Lacan’ın bu seminerde ortaya koyduğu şey, ilerleyen yıllarda geliştireceği semptomla atfedilen yeni bir değer yolunu açacaktır. Tekil özelliğe/çizgiye dayanarak, burada aktarımın diğer yönelimini, yani libidinal yönünü sorgulamak gerekir. Yani analistin bilgiye sahip olduğu varsayılan özne olmadığı asla unutulmamalıdır. Analist, öznenin bilinçdışı bilgiyle kurduğu ilişkiyi oyuna sokar ve bu yolla, öznenin zevkine neden olan şeyle kurduğu ilişkiyi de oyuna sokar. Biri bilgiye, diğeri zevke dönük olan aktarımın bu iki yüzü Lacan’ın dört söylemi yazarken mantıksal olarak eklemlediği şeydir.

İşte bu nedenle, Aktarım üzerine yürütülen çalışma grubumuzda, Lacan’ın formülünü yakından kavramaya çalışıyoruz: Analistin söylemi, Efendinin söyleminin öteki yüzüdür.